

АРТ-ТЕРАПИЯТА В НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ И УНИВЕРСИТЕТСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ПОМАГАЩИТЕ ПРОФЕСИИ

доц. д-р Нели Бояджиева

Софийски университет „Св. Кл. Охридски“

ART THERAPY IN SCIENTIFIC RESEARCHES AND UNIVERSITY EDUCATION FOR HELPING PROFESSIONS

Assoc. prof. PHD Nely Boiadjieva,

Sofia University „St. Kl. Ohridsky“

РЕЗЮМЕ: Теорията и практиката на въвеждането на изкуството и образованието чрез изкуство започва в края на 19 век и първите десетилетия на 20 век. По същото време започва научния интерес към изкуството като средство за терапия в клиничната практика и социалното третиране. През втората половина на века теорията и практиката на арт терапията се превръщат в централна част на образователната система и социалното подпомагане. Днес повечето от развитите страни имат свои собствени професионални организации и модели за прилагане на методите на арт терапията в работата с различни групи клиенти в социалната и педагогическа сфера. Положението в България е подобно и тази статия има за цел да представи кратко критическо проучване на този процес днес.

Ключови думи: *арт терапия, образование чрез изкуство, университетско образование и преподаване, изследователска социална и педагогическа практика, подпомагане на професиите.*

ABSTRACT: The theory and practice of implementation of the art and the education through art begins at the end of the 19-th and the first decades of the 20-th century. At the same time starts the scientific interest towards art as tool of therapy in the clinical practice and social treatment. The second half of the century the art-therapy theory and practice turns into central part of the educational system and social help and care. Today most of the developed countries have own professional organizations and models for applying art-therapy methods in work with different groups of clients in social and pedagogical sphere. It is similar in Bulgarian situation and this paper is a short critical survey of this process nowadays.

Key words: *art-therapy, education through art, university education and teaching, scientific research social and pedagogical work, helping professions.*

Увод

Навлизането на арт-терапията в образованието и особено в социално-педагогическата работа е сравнително по-ново направление от нейното развитие. То започва от преустройството на методиката на обучение по изкуствата и се появява като елемент в педагогическото реформаторство и движението за образование и възпитание чрез изкуството, чието начало започва от последните десетилетия на XIX век,

но се разгръща с пълна сила в началото и първите десетилетия на XX век. Експресивната и проективна функция на изкуството намира отражение в практиката на училищното възпитание и обучение в опитните училища в Германия, в новото училище във Франция, в прогресивистките, антиавторитарните и алтернативни училища на Англия и новият свят. Изучаването на детските рисунки и техните символни функции в генезиса на детското развитие стават неотменима част от научните изследвания, които се осъществяват на границата на психологията, педагогиката и теорията на изкуството. Новаторите в художествената педагогика спомагат и за навлизането на изкуството не само като възпитателно, но и като терапевтично и психопрофилактично средство в образованието. Независимо че движението за образование и възпитание чрез изкуството бележи упадък към средата на XX век, създадените предпоставки и развитите методи, техники и практики са основата, върху която през втората половина на XX век се развива практиката на арттерапията не само в образованието и психотерапията, но и в социално-педагогическата работа и помагачите професии.

Възпитанието чрез изкуството в широк смисъл е отдавна утвърден подход в педагогиката. Той се прилага от най-ранна възраст в педагогическото взаимодействие на всички степени и етапи на образованието. В съвременните условия той е основен и в андрагогията и университетската дидактика без да се обособява самостоятелно. Подготовката на специалисти за помагачите професии – социални работници, педагози и психолози, неотменно включва и този подход, в рамките на който се прилага методът на изкуствата с арт-педагогическа и арт-терапевтична проблематика. През последното десетилетие на XX век и първото на XXI изучаването на изкуството като средство за терапия и профилактика в социалната и педагогическата сфера става актуално. В края на този период се появиха и първите системни курсове по арттерапия, както и отделни четения за приложение на изкуството не само при възпитанието на децата в детската градина и в училище, но и в социалните домове и институции, в извънучилищните дейности и неформалното образование, в сферата на любимите занимания и като елемент на социокултурната анимация в свободното време.

В доклада се прави преглед на съществуващите актуални публикации на научни изследвания и практически варианти на приложение на арт-терапевтичните методи за подготовка на специалистите в помагачите професии. Описан е опитът от преподаването на арттерапия и съдържанието на обучението при подготовката на студентите преди всичко във ФНПП на СУ „Св. Кл. Охридски” и някои други ВУ в България. Изследването е част от проект на Фонд „Научни изследвания” на СУ „Св. Кл. Охридски” [1].

Същност, съдържание и особености на арттерапията в помагачия процес

Терминът „арттерапия” („art” – изкуство, „art-therapy” – терапия чрез изкуство) е разпространен в англоезичната литература и означава най-често лечение чрез пластично изобразително творчество с цел изразяване на собственото психоемоционално състояние. В повечето публикации се твърди, че за пръв път се употребя-

ва от А. Хил през 1938 година при описване на занятията с туберкулозно болни в санаториумите. По-късно започва да се прилага към всички видове терапевтични занимания с изкуство (музикотерапия, драматерапия, терапия с танц и т.н.), въпреки че много специалисти смятат такова определение твърде широко и неточно. В руската литература се използва терминът „изотерапия” („изкуствотерапия”) или „художествена терапия”, които не са тъждествени на англоезичния аналог и стесняват неговия смисъл. В българската литература се срещат и двата варианта, но понятието „арттерапия” или „изкуствотерапия” вече е придобило достатъчна популярност наред с „арт-педагогика”, „художествено възпитание и обучение”, „образование и възпитание чрез изкуството”, „творческо възпитание и обучение” и пр.

Основното *съдържание* на арттерапевтичните сеанси в тесния смисъл на понятието „арт”, е предлагането на разнообразни занятия с изобразителен и художествено-приложен характер (рисушки, графики, живопис, скулптура, дизайн, малка пластика, резба, пирография, ковано желязо, линогравюра, батик, гоблиниране, мозайка, фреска, витраж, работа с кожа, тъкани и др.). Тяхната насоченост е свързана с активизирането на общуването с психотерапевта или в групата като цяло за ясно и тънко изразяване на своите преживявания, проблеми и вътрешни противоречия от една страна, а също така чрез творческо самоизразяване – от друга. Днес в арт-терапията се включват и такива форми на творчество като кино и видео-арт, фото, инсталация, перформанс, компютърно творчество, където визуалният канал на комуникация играе водеща роля.

Терапията чрез изобразително изкуство (арт-терапията) е сравнително нова терапевтична модалност, но произведенията на изкуството на пациенти в психиатричната практика се използват с диагностична цел повече от половин век. Изкуствотерапията се прилага при широк кръг от пациенти – от деца с емоционални разстройства до болни от рак, отбелязва Д. Кич в Енциклопедията по психология [2]. Сесиите се провеждат индивидуално или в групи. Някои средства, методи и техники са подходящи за специфични групи нуждаещи се от помощ. Затова изкуствотерапевтът трябва да има подготовка както за терапевтично използване на различни художествени форми, така и за психотерапия. Чрез внимателен анализ на спонтанните графики, рисушки или скулптури на пациента изкуствотерапията дава възможности за обективизиране и концептуализиране на вътрешната динамика и за реструктуриране на преживяването. Многобройните начини за използване на изкуствотерапията зависят от теоретичните убеждения на терапевта и конкретните цели на терапията [4]. Независимо от достатъчно големия фактически материал, арт-терапията в теоретическо отношение се намира все още в стадия на емпиричните обобщения. Няма общоприета цялостна теория, която да обяснява целителното действие на изкуството и арттерапията. Това е свързано със сложността, многофакторността, които се отнасят към предпоставките на арттерапията и сравнително краткият срок на нейното съществуване.

Приложението на арттерапията за рехабилитация на лица с ограничени възможности се осъществява чрез различни форми и методи чрез изкуството и художествената дейност. Този вид рехабилитация и помагач процес е основан на

способността на човека за образно възприемане на околния свят и взаимодействие с него в символична форма. Изкуството като дейност дава възможност за експериментиране с художествени символи като заместители на реалните обекти. Арт-терапията се базира на тези качества на изкуството. За ефективната ѝ реализация е необходимо да се познаят и изучават нейните личностно-рехабилитационни възможности [3]л

Помагащите специалисти, които осъществяват арттерапията специално подбират художествени произведения, за да създадат на нуждаещите се от помощ определена естетическа среда. Клиентите не са осведомени за конкретните цели и начини за терапевтично въздействие. Този начин на работа е основан на свойствата на произведенията на изкуството да предизвикват у възприемащия специфични преживявания и психически състояния – радост, тъга, покой, възбуда, гняв, умиротвореност, и т.н. Целенасоченото изграждане на естетическата среда позволява за субекта на терапия да се създадат условия, които могат да въздействат върху личността по развиващ и компенсаторен начин, а също да се снижава и премахва болезненото напрежение.

При осъществяването на арттерапията специалистите – арттерапевти или педагози – въвеждат субектите в естетическата среда и обясняват влиянието ѝ. Двете страни съвместно анализират позитивните и негативните въздействия на отделните компоненти и разкриват причините за това. В хода на взаимодействието субектът на терапията /клиент/ получава възможност чрез произведенията на изкуството и в смекчена форма да преживее и отреагира на болезнените за него събития, за да започне да се освобождава от стереотипите на поведение и тези взаимоотношения, които затрудняват социокултурната му адаптация. Това се отнася и към позитивните преживявания при контакта на субекта с изкуството. Като разкриват факторите за позитивно въздействие двете страни получават възможност да възпроизведат или в необходимите предели да усилят това въздействие. По този начин се научава по-активно може да управлява компенсацията и изживяването на неадекватните реакции.

Заниманието с активна художествена дейност е типичен метод, основан на свойствата ѝ да подрежда индивидуалния и групов културен опит и да представя резултатите от това в интерсубективна културна форма с помощта на характерните за изкуството символични изразни средства. Ефективността на арттерапията от такъв тип е обусловена от непосредственото участие на субекта на рехабилитация в художествената активност. Така изграждане на прозаични или поетични текстове ще помогне за разширяване на лексическия запас на индивида и навиците за използване на езика. Това ще му позволи да изразява по-добре чувствата си и да обясни неадекватни реакции, да определи своето отношение към тях и да планира приемливи начини за преодоляването им. По същия начин заниманията с живопис или музика ще позволят изобразяване в културна форма представите, преживяванията и настроенята, свързани със собствените жинени или личностни проблеми. Основни функции на арттерапията са компенсираща, развиваща и обучаваща [3]. Те са взаимосвързани и се основават върху преместването на доминантата на актив-

ността към области, в които може да бъде постигнат успех, достъпни са за контрол и самоконтрол, за по-ефективно въздействие и взаимодействие с околните. Арттерапията често се използва за формиране на нови навици и привички, целесъобразни за стратегиите за справяне.

Преглед на изследванията върху арттерапията в България

Първата група научни изследвания върху приложението на изкуството като средство за терапия са от дисертационен тип. Още в средата на 60-те години има дисертация, посветена на изобразителното творчество на психично болните, разработена от Ал. Маринов /1965/. В НХА П. Цанев /1999/ проучва от изкуствоведска гледна точка връзката между изкуството, патологичната образност и детската рисунка. В 90-те години на миналия век са разработени дисертации, които косвено могат да се съотнесат с изкуството и приложението му във възпитателен аспект – С. Нунев /1994/, Л. Ангелова /1996/, О. Занков /1996/, Д. Маркова /1998/ и др. Сред дисертациите има и такива, които са свързани с различни психолого-педагогически аспекти на изобразителната дейност и нейното развитие при децата от предучилищна и начална училищна – О. Занков /1996/, Л. Ангелова /1996/ и Пл. Легкоступ /2006/. Някои от темите по методика на обучението по изобразително изкуство при подготовката на учители – художници, са посветени на интерпретацията на художествената образност и символиката в изкуството – Б. Вълева /2005/. Методиците на изобразителното изкуството започват все повече да се насочват към арттерапията, да проучват присъщите ѝ техники и методи в процеса на обучението на студентите, да експериментират и обобщават резултатите от това в различен тип публикации – П. Цанев /2002/, Д. Маркова /2002/, Пл. Легкоступ /2006/, Д. Заберска /2008/, Кр. Николов /2008/, Бл. Папазов /2010/ и др.[1]

Първите дисертации по педагогика, посветени специално на терапевтичните възможности на изкуството и творческите колективни дейности, са подготвени в СУ „Св. Кл. Охридски” – ФНПП, Катедра „Социална педагогика и социално дело” и „Педагогика на изкуствата”. С. Нунев разработва дисертация за колективната изобразителна дейност при децата като акцентира върху нейните психотерапевтични възможности в процеса на възпитанието в началната училищна възраст /1994/, В. Борисова проучва процесите на социализация и ресоциализация чрез самоизява и творчество при децата от ВУИ /2000/. Възможностите на арт-терапевтичния метод се подлагат на експериментална проверка от докторантите А. Иванова /2005/ и Ю. Максимова /2008/ под научното ръководство на Н. Бояджиева. А.Иванова прави изследване върху развитието на художествения изказ чрез арттерапевтичен метод при деца от домове, а Ю. Максимова експериментира и проучва ефективността от приложението на рисуването при болни в първите стадии на болестта Алцхаймер. И двете дисертации показват категорично позитивна промяна и доказват безспорно възможностите на арттерапевтичния метод при работата със социално занемарени деца и възрастни с когнитивни нарушения.

В други университети и специалности също се подготвят дисертации за изследване на възможностите на изкуството като средство за профилактика, терапия

и самоизразяване при деца от различни възрасти. Интересът към предучилищна възраст е доминиращ. П. Чешмеджиева /2009/ от ШУ проучва приложението на изкуствата в развитието на художествения изказ и самоизразяването при 5-7 годишните под научното ръководство на Н. Бояджиева. Във ВСУ Д. Кирова /2006, 2007/ изследва цветовете предпочитания и терапевтичните функции на цвета в рисунките на 3-4 годишните, а в РУЕ. Янчева – драма-терапията под ръководството на Н. Витанова. В други университети също се подготвят докторанти с теми директно или косвено свързани с изкуството като средство за диагностика, профилактика, терапия и корекция. Очертава се тенденция на засилване на интереса към изучаването на изкуството като терапевтично средство в ОНС „доктор” във ВУ в проучвания от дисертационен тип.

На базата на преглед на представените подходи в монографии, научни доклади и съобщения на различни форуми, в студии, статии и материали от периодиката, могат да се обособят няколко групи изследвания. Първата представя в систематизиран вид съществуващите подходи и направления в терапията и профилактиката чрез изкуството на основата преди всичко на анализ на литературни източници и систематизиране на изследванията върху арттерапията в световния опит. Най-продуктивен и последователен в това отношение е Т. Попов. Той е авторът и на единствената до този момент самостоятелна книга „Лечение и профилактика чрез изкуство” /2004/, в която представя арттерапията в широкото разбиране на термина за използване на различните видове изкуства в лечебния процес, включително игровата и двигателната терапия. След неговата докторска дисертация /1996/ за обучението по балет на децата от предучилищна и начална възраст, в която засяга и терапевтичните аспекти на балета, той се връща към тази възраст в последната си книга за арттерапията при деца /2008/.

Диагностичните възможности на рисуването в изследването на личността и най-вече на детската рисунка се проучват от Е. Алексиева /2000/, чиято монография на тази тема е първа и основополагаща в тази сфера. Много от авторите представят отделни утвърдени методики и проективни рисунъчни тестове и техники в различен вид ръководства и помагала за практиката и подготовката на студенти – Ив. Башовски и Д. Маринова /2000/, Д. Маркова /2001, 2006/, М. Дачева /2005/ или в статии в педагогическия печат – Бл. Станчева /2004/, П. Митева /2005/ и др.[1]

Друг изследователски подход представя визията за разглеждането на даден вид изкуство – преди всичко изобразителното, при работа с лица с различни проблеми в комуникацията в спектъра на специалната и/или социалната педагогика и работа – Д. Маркова /2001/, Г. Владова /2005/, П. Терзийска /2008/, К. Караджова и Д. Щерева /2009/, Св. Христова и др. В тази група по-често се търсят възможностите на изкуството в диагностиката и корекцията на различни нарушения. Така например Д. Маркова /ПУ/ представя по-цялостно виждането си за диагностичните възможности на детската рисунка отново през призмата на приложение при работата с деца /2001, 2006/. К. Караджова и Д. Щерева /ПУ/ я разглеждат като средство за диагностика и корекция при интелектуална недостатъчност и като алтернативен подход в работата с деца със СОП. Бл. Станчева /НБУ/ изучава проективни методи-

ки за диагностика на сексуалното насилие над деца/2004/. Има и издадено практическо ръководство по тактилна керамика от И. Кънчев-Иванов /2007/ за работата с глина при лица със СОП. Публикуват отделни статии от М. Цветкова /1995; 2000/ във връзка с възприемането на изкуството от зрително затруднените деца и методически аспекти на техниките за работа с глина

Появиха се първите проучвания и публикации, които представят утвърдените видове и направления в световната практика, особеностите при работа с деца и възрастни в социалната сфера. В статии и научни съобщения се представят чужди и собствени практики от приложението на арттерапията в социалната педагогика – Н. Бояджиева /1994/, Ал. Иванова и Н. Бояджиева /2001/, В. Борисова /2001/, М. Божилова /2008/, Н. Бояджиева и Ю. Максимова /2009/, Т. Попов /2004, 2008, 2009/, М. Борисова /2007, 2009/ и др. [1] В тази група М. Борисова /2007/ излага принципи за работа с помощта на изкуството в социални центрове в търсене на „интердисциплинарни фериботи“ между арттерапията и социалната работа. Авторката прави акцент върху работата с деца, лишени от родителска грижа като описва и практически опит на базата на психоаналитичен подход в социалната работа /2009/. Тя прави опит за извеждане на собствена практика на базата на следване на определено утвърдено направление в психотерапията. Приложението на художествените творчески дейности за социализация и ресоциализация на деца във ВУИ изследва в докторския си труд В. Борисова /2000/ като последователно осъществява дългогодишно наблюдение и обобщава собствен опит в този тип възпитателни учреждения.

В много публикации, в т.ч. и някои дисертации, насочени към изследване на семейството, неговото функциониране и влияние върху възпитанието и нарушения в поведението на децата, се търсят възможностите на рисуваелните методи като средство преди всичко за диагностика на семейството и взаимоотношенията в него. В някои най-нови статии за социалната работа със семейството се съобщава за възможностите за подобряване на семейните взаимоотношения чрез включване на посещения на художествени галерии, музеи и културни изяви като елемент на едно по-широко разбиране за арттерапията – Пл. Легкоступ и Р. Кузманова /2009/. Пл. Легкоступ е автор и на книга за възпитателните, терапевтични и корекционни аспекти на изобразителното изкуство /2006/, преиздадена през 2010.

Друга група публикации представят конкретни изследвания върху възможностите за приложение на арт-терапията в консултативната психология и клиничната работа /Ж. Стойкова и А.Златева, 2009; М. Божилова, 2008; Св. Димитров, 2008, Д. Първанова, 2008, Д. Заберска, 2008, Кр. Николов, 2008 и др./ Това са публикации, инспирирани от представяне на възможностите на изкуството в конкретния смисъл като профилактично лечебно и палиативно средство. В много от тези изследвания се наблюдава интердисциплинарен подход между клинична, социално-терапевтична и педагогическа работа. В тази насока се работи повече в рамките на медицинския подход при лечение на зависимости, проблеми с репродукцията, справяне с различни гранични случаи – анорексия, когнитивни нарушения, синдроми от аутистичния спектър, кризисната интервенция, при подпомагането на жертви, претърпели насилие, малтретиране, изтезания и др.

Последната група публикации е свързана с популяризирането на интензивно развиващите се практики на отделни НПО и центрове за работа с деца, за рехабилитация и подкрепа по отношение на работа с деца с поведенчески проблеми, трудности в комуникацията и дефицити в развитието, с деца със специални образователни потребности, нарушения в развитието и комуникацията, с невросоматични проблеми и заболявания, социално занемарени и деца в риск, отглеждани в институции, в ситуация на изоставяне, във връзка с превенцията на отпадането от училище и др.

Арттерапията в университетското обучение за помагащите професии

Арттерапия се изучава в повечето университети и институции във връзка с повишаването на квалификацията на работещите в социалната и педагогическата сфера. Водещ в това отношение е СУ „Св. Кл. Охридски” – ФНПП – катедри по „Социална педагогика”, „Специална педагогика”, „Педагогика на изкуството”. В учебните планове на съответните специалности и в двете ОКС „Бакалавър” и „Магистър” са включени като задължителни избираеми дисциплини „Арттерапия в социалната работа”, „Арттерапевтични техники в консултирането”, „Арт-терапевтични техники за работа със семейството”, „Арттерапия при деца с комуникативни нарушения”, „Фамилна драма-терапия”, „Фамилна социо-културна анимация”, „Семейна психо-драма”, „Социално-терапевтичен театър”, „Куклотерапия”, „Приказко-терапия”, „Синемалогия” и др. В рамките на обучението по тифлопедагогика на студентите от специалност „Специална педагогика” се изучава скулптура, тактилна керамика, моделиране и работа с глина. Театър и драма-терапията, психодрамата, куклотерапията, неконвенционалните и други подобни методи се прилагат и в рамките на практическото обучение.

Арттерапевтичният метод се разглежда като елемент от теорията и методиката на възпитанието и художественото образование, на социалната работа, на консултирането и съветването в процеса на оказване на помощ на различни социално-възрастни, професионални и групи в риск. В рамките на междууниверситетски обмен се осъществява обучение по арттерапия с университета в Гент - КАТО в Белгия в продължение на един семестър. Българските студенти, които участват в обмена, практикуват в специален център към университета в Кортрейк, а белгийските студенти посещават групови и индивидуални занятия по арттерапия в СУ „Св. Кл. Охридски” и наблюдават работата на изявени арт-терапевти в практиката.

В НБУ има отделна програма по арттерапия за деца с комуникативни нарушения и специализация по арттерапия. В почти всички университети има отделни четения или теми за терапията чрез изкуството в рамките на методиката на обучение по изкуствата – ПУ, АМТИИ, НХА, ШУ, ЮЗУ и ВТУ. В рамките на обучението на специалисти от помагащите професии арттерапия се изучава в СУ – ФП, ФНПП и ФФ, в педагогическите факултети на ТрУ, РУ, У-т „Проф. д-р Ас. Златаров” и др. Подобни занимания има и в рамките на СДК има в СУ, НБУ, в БСУ в курс по кризисна интервенция. В сайта на НБУ се представят и самостоятелни програми по арттерапия и за работа със семейства.

Все още няма цялостно изследване и представяне на теорията и методиката на терапията и заниманията с изкуство за нуждите на социалната педагогическа работа. Не може да се каже, че съществува и богат собствен оригинален опит школи за това. В повечето случаи се възпроизвеждат чужди практики или се модифицират изпробвани и широко известни подходи за работа с определен контингент лица. Развиват се направленията на арттерапия чрез изобразителни изкуства, драма и кукло-терапия, музикотерапия, терапия с приказки, басни и притчи и др. По-нови и оригинални са разработваните методи на фото- и кинотерапия, синемалогия, както и различни комбинирани и комплексни форми на творческа и ритуална терапия. Предстои теоретическото обосноваване, диференциране и професионализиране на арттерапевтичните техники и подходи в образоването и социално-педагогическата помощ, в т.ч. за училището, семейството и свободното време. Много от публикациите на водещите титуляри на отделните курсове се издават с цел подпомагане на учебния процес като учебно-помощна литература. Няма цялостни самостоятелни методически ръководства по арт-терапия за помагащите специалисти.

Съдържанието на обучението във връзка с прилагането на арттерапевтични подходи в подготовката на специалистите от помагащите професии е насочено към запознаване с мястото и ролята на изкуството в терапията. Разглеждат се неговите функции като комуникативна, проективна, ценностно-ориентационна, катарзисна, сугестивна, физическа и психофизиологична, сублимационна, преобразуваща и рекреативна. Възпитателната и превъзпитателна функция в единство с познавателната и продуктивната се разглеждат като базисна за осъществяване и на терапевтично взаимодействие.

От формите за работа в процеса на обучението се предлагат в комбинация лекционна като основна форма за запознаване с предисторията, историята и актуалното развитие на арттерапията, самостоятелна работа по подготовка на собствено портфолио на конкретен вид арттерапевтична работа, направление или техника. Основна форма на работа е груповата, в рамките на която се развиват комплекс от основни техники, приложими в социално-педагогическата работа. Правят се демонстрации, ролеви игри, разглеждат се продукти от работата с клиенти и супервизия на случаи и практически казуси чрез използване на арт-техники. Набляга се едновременно на активна и перцептивна форма на работа, а най-вече на комбинирания вариант. Студентите могат да направят своята терапия в рамките на самия процес на обучение, което повишава силно тяхната мотивация за включване и активизира процеса на ученето им.

Арттерапевтичните практики в обучението дават възможност за придобиване и на личен опит, за изпробване на различни роли – на клиент, консултант и терапевт, които в тяхното единство оформят облика на специалиста в помагащите професии. Те допълват и обогатяват общо-теоретичната и методическата подготовка и дават възможност за интензивно междуличностно общуване, взаимно опознаване, сближаване и ентузиазизиране на студентите за по-самостоятелна работа и по-нататъшна професионализация. Те помагат за изграждане не само на базисните за помагащите професии умения за общуване, сближаване, опознаване и подпомагане,

но и за оформяне на професионално-личностните качества. Много от участниците в тези занимания откриват своето поле за бъдеща работа и успяват да изградят основните ориентири в бъдещата си кариера и образование.

Арттерапевтичната работа е включена и в практическото обучение на студентите от помагашите професии. Те имат възможност да посещават различни центрове за работа с деца и възрастни, в които се прилага изкуството в специално оборудвани ателиета, студия и работилници. Те имат възможност не само да наблюдават индивидуални и групови занимания там, но и сами да работят с клиенти в рамките на текущата и преддипломна практика при държавния педагогически стаж. Във връзка с научно-изследователска работа на студентите те имат възможност да проучват проблемите и възможностите за арттерапевтична работа в самостоятелни или екипни курсови работи, в дипломни проекти и чрез съучастие в съвместни изследвания със своите научни ръководители. Тематиката и направленията на проучване дават възможност на всеки да избере такъв проблем, в който има възможност за запознаване с чуждестранен опит, за обобщение на добри практики, за критично-аналитичен прочит и коментар на нови подходи, както и за самостоятелно експериментирание и изпробване на възможностите за арттерапевтична работа на терен.

Обобщения и изводи

1. Научните изследвания в областта на арттерапията и приложението ѝ стават неотменима част на търсенията в областта на педагогиката, психологията и обществените и хуманитарните науки у нас. Това е нов етап от развитието и артпедагогиката, което се развива и утвърждава у нас в първото десетилетие на 21 в.

2. Във всички университети у нас сред академичния състав има специалисти, които разработват отделни полета на изкуствотерапията в различните ѝ направления и форми и търсят доказателства за ефективността ѝ. Те работят поотделно и независимо един от друг. Основните постижения се публикуват в различен тип издания, докладват се на научни конференции или се подготвят дисертации.

3. Водещ в това отношение е СУ „Св. Кл. Охридски” – ФНПП, където тези проблеми се разработват от педагози, психолози, изкуствоведи и художници все още поотделно, но на базата на една по-цялостна научна парадигма, която обаче все още не е изведена и концептуализирана в обобщен вид.

4. Вече са защитени първите дисертации в областта на арттерапията в рамките на изкуствознанието /НХА/, социалната педагогика и педагогиката на изкуството /СУ - ФНПП/, методиката на обучението по изкуствата. В процес на подготовка са и разработки с теми непряко свързани с приложението на изкуствата не само в творческия и педагогическия, но и в терапевтичния процес и консултирането.

5. Подходите към този тип проучвания са от различни позиции в зависимост от научната и образователна компетентност на авторите и насоките за приложение – в процеса на обучението и подготовката на специалисти, в социалната практика или в монографични изследвания в т.ч. и от дисертационен тип.

6. В рамките на социалната практика се разгръщат различни варианти на приложение на арттерапията в школи, ателиета, приюти, центрове, кабинети и домове като систематична работа с деца, юноши и млади хора, които се нуждаят от подкрепа. Тези форми се развиват независимо от участието на университетите като основни центрове за подготовка на специалисти в областта на изкуствотерапията, но в много случаи в тях се осъществява хоспитиране или текуща практика на студентите или се предлагат собствени варианти и форми за обучение и групи за личен опит.

7. Развиват се направленията на арттерапия чрез изобразителни изкуства, драма и кукло-терапия, музикотерапия, танц-терапия, библиотерапия, с приказки, поезия, басни, притчи, митове и други повествования. По-нови и оригинални по своему са разработваните методи на фото- и кинотерапия – синемалогия, както и различни комбинирани и комплексни форми на творческа и ритуална терапия. Появиха се и първите практико-приложни разработки за приложението на арттерапията като елемент на психодиагностиката, в консултирането и съветването, в образованието и обучението и като средство за профилактика в широката социална и педагогическа сфера.

8. Конкретни постижения и доказателства за ефективността от приложението на изкуствотерапията има при деца с емоционални и поведенчески проблеми – повишена агресивност, проблеми в развитието и комуникацията, говорното, телесното и интелектуалното развитие, при социално занемарени деца и деца, отглеждани в институции, при малолетни и непълнолетни правонарушители – подрастващи с девиантно поведение, както и във възпитателни училища-интернати при възрастни с когнитивни нарушения в т.ч. и с дегенеративни заболявания, във фамилната социална работа и семейната психотерапия и др.

9. Перспективите са за разширяване на тази сфера на приложната функция на изкуството и художествените дейности като основно средство в превантивната педагогика, профилактиката на отклоненията в поведението и психосоциалното развитие, в психодиагностиката, консултирането, терапията – самостоятелно и като елемент от комплексното развитие на ерготерапията и терапията чрез заетост.

10. Съществуват реални опити за приложението на изкуствата и в клиничната и терапевтична работа освен в психиатричните отделения и при пациенти и болни – в повечето случаи деца с онкологични заболявания, в клиниките за интензивно лечение, психодиспансери, санаториуми и болнични заведения с различен тип. Богатият опит, натрупан в типичното поле на лечението чрез изкуство следва да се проучи по-систематично и цялостно и да се включи в образованието за помагачите професии не само в медицинската сфера.

11. Назряла е необходимостта от подготовка, пилотиране и апробиране на цялостна форма на обучение на специалисти-арттерапевти, които да работят с различни групи клиенти в социалната и педагогическата работа в институциите на микроравнище – образователни, социални, медицински, училищни и извънучилищни, културни и обществени, специализирани професионални центрове за работа с изкуства в свободното време, за социална рехабилитация, в комплекси за социални

услуги, на държавно, общинско равнище, в неправителствения и частния сектор на услуги и специализирана помощ.

12. Предстои разгръщането, теоретическото обосноваване, диференциране и професионализиране на арттерапевтичните техники и подходи в образованието и социално-педагогическата помощ и системното им включване в подготовката на специалисти за помагашите професии. Катедра „СПСД” във ФНПП на СУ инициира създаване на Магистърска програма за подготовка на арттерапевти за помагашите специалности и за социално-педагогическа работа като пилотира проект, подкрепен от Фонд „Научни изследвания” на СУ „Св. Кл. Охридски” за 2010 г. Тя се осигурява основно от академичния състав на СУ и на ФНПП, с участието на водещи специалисти от други ВУ и практиката.

Литература

1. Бояджиева, Н. Развитие на арттерапията в социално-педагогическата сфера, В – Иновации в образованието, Ш., 2010.
2. Кич, Д. Л., Изкуствотерапия, В– Енциклопедия по психология, Под ред. Р.Корсини, С.,1998, 367.
3. Словарь-справочник по социальной работе/ Под ред. Е.И. Холостовой., М., 2000,17-19
4. Levick, M., Art therapy. In R.J. Corsini (Ed.), Handbook of innovative psychotherapies.N.Y.,1981.